

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 631.1 (477)(091)

Каденюк О. С.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: akadenyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2173-6055*

ГРОМАДСЬКА АГРОНОМІЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Анотація

У статті розглядаються основні ідеї становлення громадської агрономії, як суспільно-економічного явища в організації сільськогосподарського виробництва, в українських землях напередодні та після закінчення першої світової війни. Автором на основі результатів ретроспективного аналізу описано громадсько-агрономічну діяльність в Україні (у першій чверті ХХ ст.) та визначено й охарактеризовано принципи приватної власності, самоорганізації, самопомоги, ініціативи та самодіяльності агровиробників, об'єднаних у господарських і громадських організаціях; розкрито види та зміст допомоги виробникам з боку урядових і представницьких органів влади, забезпечення легальності й узгодженості у роботі агрономічних організацій, відповідності програми їх діяльності економічній політиці держави, планам реконструкції сільського господарства країни і конкретного району; підтримки масового сільського господарства, усіх суб'єктів господарювання і збереженні пріоритету за дрібними господарствами. Охарактеризовано систему заходів допомоги агровиробникам з боку урядової та представницької влади, громадських сільськогосподарських асоціацій для організації сільськогосподарського виробництва і вдосконалення аграрної культури; створення ефективного агропідприємницького господарювання, сервісної, збутової та переробної інфраструктури аграрного ринку; забезпечення активної участі сільськогосподарських товаровиробників у поліпшенні власного господарства і розвитку громадсько-організованих форм господарського життя; формування стосунків учасників агроринкової економіки і державно-громадського регулювання аграрного виробництва. Організаційною формою громадської агрономії стала агрономічна служба, що від окремих заходів з метою організації та раціоналізації господарств і салузей на початку ХХ ст. перейшла до комплексної реконструкції сільського господарства у 20–30-х роках ХХ ст.

Ключові слова: *сільськогосподарська освіта, селянство, аграрна політика, громадська агрономія, суспільно-економічні товариства.*

Багатий історичний досвід формування сільськогосподарської освіти в період з другої пол. ХІХ ст. та початку ХХ ст., сприяв розвитку та удосконаленню товарно-грошових відносин у сільській місцевості, приведенню у дію трудових ресурсів на основі ведення раціонального господарства. Значної цінності набували у цьому зв'язку, узагальнення й впровадження в практику досвіду зародження і утвердження засад громадської агрономії.

Сприяння розвитку цього явища у сільськогосподарському виробництві було і те, що на початку ХХ ст. з'явилися наукові праці економістів і аграрників А. Бухенбергера, Т. Ф. фон дер Гольца, Б. Бретано у Німеччині, Д. Золя у Франції, Картера у США, В. Вінера, А. Кауфмана, В. Морачевського, І Долгих, О. Чаянова, А. Челінцева, О. Чупрова, О. Фортунатова, А. Фабриканта, К. Мацеєвича в Російській імперії, які узагальнили та систематизували практичний досвід, визначили завдання і методи громадської агрономії, обґрунтували її як розділ аграрної політики, самостійну наукову систему й окремий навчальний предмет, місце у системі сільськогосподарських наук [1].

У середовищі науковців та практиків-аграріїв формувалася думка, що однобічне, спрямоване тільки на розподіл, аграрне виробництво ніколи не приведе до сталого добробуту хліборобського населення, коли одночасно систематично не працювати на підвищення продуктивності сільського господарства. Низька продуктивність селянських господарств пояснювалася не малою кількістю землі, а низькою продуктивністю та доходністю

землі «Сільськогосподарська політика, – писав А. Бухенбергер, – як сукупність норм має підкріплювати заходи технічного вдосконалення» [2]. Він окремо виділяв «політику землеробства» як державний вплив на аграрний лад країни, і «опікування про технічну культуру землеробства – заходи для піднесення сільськогосподарського виробництва». О. Фортунатов вважав, що сприяння розвиткові сільського господарства є окремою галуззю сільськогосподарської політики кожної держави [3].

Український вчений К. Мацеєвич, праці якого стали «першою теоретичною підставою громадської агрономії» [4], а сучасники агрономи вважали його «корифеєм громадської агрономії» [5], у 1911 р. видав «Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства» [6], – наукову монографію, присвячену організації дрібного господарства на засадах громадської агрономії. У цій та наступних працях він розглядав і як галузь аграрної політики, планомірну діяльність, спрямовану на поступ масового сільського господарства, збільшення його продуктивності й інтенсивності, реорганізацію за промисловим типом шляхом самодіяльності та самопомогі самих виробників. Він вважав, що будь-яке сприяння зростанню сільськогосподарського виробництва буде ефективним, якщо ґрунтуватиметься на місцевій самодіяльності. Тому теоретичне і практичне значення має організація та визначення ділової компетенції всіх суспільних сил. Оскільки громадська агрономія охоплює систему заходів на задоволення господарських запитів населення, то однаково важливі примусова дія законів для забезпечення суспільних інтересів, територіально обмежена діяльність місцевого самоврядування щодо організації господарства і особиста господарська ініціатива виробників, об'єднаних у вільних союзах для оборони приватних інтересів. Вчений наголошував на синтезі демократичної аграрної політики і громадської агрономії як умови прогресу сільського господарства [6].

К. Мацеєвич першим серед агрономів Російської імперії проаналізував напрями і методи громадсько-агрономічної діяльності: просвітницький і практично-показовий, що поширювали сільськогосподарські знання і вміння, вдосконалювали аграрну культуру, але особливу увагу звертав на теоретизацію господарсько-організаційного. На його думку, допомога у розв'язанні організаційно-виробничих проблем (організація окремих елементів праці, таких, як техніка, капітали, товарообміну на громадських засадах, землеустрою, оренди, впорядкування громадських земель тощо) дрібного господарства дозволить їм ефективніше використовувати виробничі ресурси. Ним був обґрунтований організаційно – кооперативний напрям у діяльності агрономічних організацій. Зокрема, кооперація розглядалася Мацеєвичем як один з методів громадської агрономії, що збільшує економічні можливості селянських господарств і сприяє наближенню місцевої агрокультури до типу, зумовленого історичними господарськими процесами. Базою кооперації може бути господарство інтенсивного типу з високим рівнем агрокультурних і організаційних вимог, що сприяло широкому вияву кооперативної самодіяльності. Громадська агрономія внесла в кооперативний рух планомірність і свідомість. Учений обґрунтовував теорію сталості трудового господарства, стверджував, що аграрна політика повинна враховувати залежність еволюції сільського господарства від взаємодії великого і дрібного господарства.

К. Мацеєвич писав про залежність методів агрономічної праці та її ефективності від використання знань про природничо-економічні та ґрунтово-кліматичні умови району праці, сільськогосподарської культури виробників і принципів організації місцевого господарства, забезпечення його потреб і узгодженості заходів з загальнокультурним рівнем населення, його запитамі, господарською ініціативою. Агроном повинен вивчати не лише типи певних господарств, але й організаційні можливості селян-господарів, щоб знати, з ким і як працювати.

І. Долгіх дав таке визначення громадської агрономії – «сукупність усіх законодавчих, громадських і адміністративних заходів, які повинні, по-перше, знищити правові, економічні та природні перешкоди до найкращого обробітку й експлуатації земельної власності, по-друге, мати на меті вдосконалення техніки й економіки сільського господарства впровадженням удосконалених методів у масу населення, організацією господарства і культурно-економічну організацію самого населення... Викликати інтенсифікацію господарства і є метою сучасної громадської агрономії». Він стверджував, що сільськогосподарська політика повинна змінити спеціальний розділ «підкування про технічну культуру», змістом якої є громадська агрономія [7, с. 15–17].

О. Чайнов у 1917 р. опублікував книгу «Основные идеи и методы работы общественной агрономии», яка вважається першою спробою аналізу громадської агрономії як окремої наукової системи. Практичною основою його праці була російська земська форма організації агрономічної допомоги населенню. Дослідник писав, що громадська агрономія – це система громадських заходів, яка намагається спрямувати еволюцію сільського господарства до найбільш раціональних (в умовах часу і місця) нині форм. Вона має удосконалювати технології рослинництва і тваринництва, змінювати організаційний план господарства у бік більшої відповідності умовам економічної діяльності країни, організувати місцеве населення у союзи і товариства, які взяли б на себе зміцнення і поглиблення нових господарських підвалин [8, с. 5, 9].

На початку 20-х років, у зв'язку зі змінами, що відбулися у суспільно-економічному та політичному житті України: впровадження непу в Радянській Україні; приєднання Східної Галичини до Речі Посполитої II. Викликали дискусії щодо питання про конкретний зміст громадської агрономії як галузі практичної діяльності.

Так, В. Доманицький – український науковець та громадський діяч періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., з травня 1923 р. перебував в еміграції, працював в Українській господарській академії в м. Подєбрадах та Українського вільного університету у Празі, вважав, що аграрна політика розв'язує приватно-

господарські проблеми агровиробників (сприяє реформуванню господарств, організує ефективне використання капіталів і праці) та здійснює заходи державно-громадського характеру: захищає інтереси агровиробників, виробляє економічну й агрокультурну програму розвитку сільського господарства, забезпечує плановість праці та фінансування, сприяє механізації, хімізації, меліорації, організує переробку і збут продукції, забезпечує суб'єкти господарювання агрономічною допомогою [9]. У працях з теорії громадської агрономії [10], вчений наголошував, що обов'язковим суспільним чинником і складовою аграрної політики є громадська агрономія – раціональна і доцільна для кожної країни система агрономічних заходів, спрямованих на запровадження наукових досягнень у широкі маси господарів, забезпечення тісного зв'язку з практичними господарями. Систематична та планова агрономічна допомога сільському населенню є найважливішим засобом підвищення продуктивності господарств. Він розширював зміст громадської агрономії аграрною наукою й освітою. В. Доманицький доводив, що її основне завдання – усунути дефекти дрібного господарства, досягти ефективності міжгосподарських відносин, збільшити товарність сільського господарства, розширити і зміцнити внутрішній ринок, сприяти промисловій індустріалізації, як наслідок – сприяти зростанню добробуту і культури окремих родин, громад і країни. Першочергові агрономічні заходи повинні раціоналізувати господарство без вкладення капіталів, пізніше – потребувати незначних капіталовкладень (шлях раціонал-інтенсифікації), нарешті, запроваджувати заходи, які вимагали значних коштів (шлях інтенсифікації). Важливо правильно поставити діагноз хвороби господарства і намітити способи лікування, пам'ятати, що поліпшення господарства можливе лише еволюційно-поступово протягом десятків років, що раптових «чудес» у господарюванні та в агрономічній практиці не буває. Агрономічна робота повинна спиратися на самодіяльність хліборобського населення. Сила примусу і державні заходи в галузі сільського господарства необхідні, коли відповідають більшості хліборобського населення. Вони здійснюються через публічно-правові місцеві та громадські організації: самоврядування, сільськогосподарські товариства і кооперативи, тому постійна взаємодія та розподіл праці між учасниками агроринкової економіки є найбільш важливою ознакою розвитку громадської агрономії.

Ефективність агрономічної допомоги населенню залежала від узгодженості планів та злагодженості дій, праці на колегіальних основах, яку повинні творити територіальні сільськогосподарські координаційно-контрольні органи – центральні та провінційні ради, комітети, з'їзди агрономів. Їх завдання – формувати аграрну політику, визначати підлеглисть агроперсоналу, засоби управління, фінансування, контролю, зв'язку з різними місцевими чинниками і населенням. Правильно побудована система плануючих, координуючих і контролюючих органів забезпечить доцільність агрономічної праці, її популярність у місцевого населення, належне фінансування. Використовуючи світовий досвід, вчений доводив, що система громадської агрономії в різних країнах залежить від конкретних природно-історичних, політичних, соціально-економічних, культурно-побутових умов, соціальної справедливості аграрної політики, що повинна зрівняти права і можливості хліборобського населення в отриманні державної та громадської допомоги. Кожна країна повинна вибрати систему громадської агрономії: централізовану, коли вся або частина її є державним апаратом, а агрономи – державними службовцями; децентралізовану, коли агрономічна справа передається на місця, а уряд лише фінансує і контролює видатки, визначає напрями аграрної політики шляхом призначення субвенцій, премій, нагород або "автономну агрономію".

Вчений наголошував, що система громадської агрономії має бути побудована так, щоб забезпечити високий кваліфікаційний рівень і сталість агроперсоналу, для цього важливо створити сприятливі матеріальні (зарплата, помешкання, засоби пересування) та морально-психологічні (автономність і справедлива оцінка праці, повага) умови, строгий і справедливий добір на конкурсній основі, можливість подальшого навчання. Необхідно, щоб праця агронома була аполітичною, без партійного присмаку і тенденцій, понад класовою та понад партійною. Бажано, щоб агроном не належав до жодної партії, або, у крайньому разі, навчився відокремлювати і для себе, і у відносинах з людьми свої суб'єктивні погляди і переконання від політики агрономічної організації.

В. Доманицький звертав увагу на психологічні, педагогічні та виховні моменти в діяльності агронома. У статті «Творімо нове українське село» він писав: "Будь-яке поліпшення, будь-яке нововведення в господарстві громадський агроном може зробити лише через душу, через психіку фактичного господаря – селянина». Основна функція громадського агронома – виховна, він «має до діла не лише з полем, лукою, с/г рослинами, с/г тваринами тощо, але передовсім з людьми, що ці поля та луки управляють, що ті с/г рослини та с/г тварини плекають, – з душею, з психікою тих людей». Щоб створити сучасне сільське господарство, громадська агрономія формувала нову культуру і свідомість, що ставали творцями нового господаря. «Український агроном творить нове українське господарство через нового селянина – українця, через нову культуру українського села» [1].

У Речі Посполитій Польській, до якої входив західний регіон України, аграрна політика створила національну систему громадської агрономії, що стала важливим фактором прогресу сільського господарства. Термін «громадська агрономія» поширився з 1928 р. після виходу книги В. Грабського "Реформа громадської агрономії", який запозичив його із праць російського вченого О. Чаєнова [8]. Польські вчені обґрунтовували громадську агрономію як складову аграрної політики, окрему науку і діяльність, що базувалася на приватній ініціативі, праці держави і самоврядування, сприяла поширенню і використанню агрономічних знань, піднесенню матеріальної та духовної культури окремих господарств і сіл [4].

Висновки. Громадська агрономія утвердилася як суспільна (державно-громадська) діяльність, спрямована на зростання масового сільськогосподарського виробництва і розвиток агроринкової економіки. Вона охоплювала

систему заходів допомоги агровиробникам з боку урядової та представницької влади, громадських сільськогосподарських асоціацій для організації сільськогосподарського виробництва і вдосконалення аграрної культури; створення ефективного агропідприємницького господарювання, сервісної, збутової та переробної інфраструктури аграрного ринку; забезпечення активної участі сільськогосподарських товаровиробників у поліпшенні власного господарства і розвиткові громадсько-організованих форм господарського життя; формування стосунків учасників агроринкової економіки і державно-громадського регулювання аграрного виробництва. Організаційною формою громадської агрономії стала агрономічна служба, що від окремих заходів з метою організації та раціоналізації господарств і галузей на початку ХХ ст. перейшла до комплексної реконструкції сільського господарства у 20–30-х роках ХХ ст.

Таким чином, громадсько-агрономічна діяльність ґрунтувалася на принципах приватної власності, самоорганізації, самопомоги, ініціативи та самодіяльності агровиробників, об'єднаних у господарських і громадських організаціях; допомоги виробникам з боку урядових і представницьких органів влади, забезпечення колегіальності й узгодженості у роботі агрономічних організацій, відповідності програми їх діяльності економічній політиці держави, планам реконструкції сільського господарства країни і конкретного району; підтримки масового сільського господарства, усіх суб'єктів господарювання і збереженні пріоритету за дрібними господарствами.

Список використаних джерел

1. Завадська І., Каденюк О. Громадська агрономія в сільському господарстві Поділля в період реформування аграрних відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Гуржіївські історичні читання*: зб. наук. пр. 2009. Вип. 3. С. 197–202.
2. Мацевич К. (Ашин К.) Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства. Харьков, 1911. 207 с.
3. Мацевич К. Очердные задачи общественной агрономии. *Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве*. 1–10 сентября 1913 г. Вып. 2. Киев, 1914. С. 125–130.
4. Доманицький В. Сороч літ громадсько-економічної праці професора Костя Мацевича. *Український агрономічний вісник*. 1938. № 6. С. 60.
5. Долгих И. Записки по элементарному курсу Общественной Агрономии. Рига, 1913. 680 с.
6. Доманицький В. Як зоорганізована громадська агрономія в різних країнах світу. *Кооперативна республіка*. 1931. № 6. С. 222–223.
7. Доманицький В. Чому потрібна громадська агрономія? *Кооперативна республіка*. 1931. № 1. С. 15–20.
8. Доманицький В. Творімо нове українське село. *Ілюстрований господарський календар «Сільський господар» за звичайний рік 1938*. С. 46–47.
9. Grabsky Wl. Reforma agronomii spolecznej. Warszawa, 1928. 180 s.
10. Pawlikowski W. Agronomia spoleczna w Polsce 1918–1939. Warszawa: PWM, 1978. 246 s.

Kadeniuk O. S.

*Doctor of historical sciences, professor, head of the department of law,
professional and social and humanitarian education
Higher Educational Institution “Podillia State University”*

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: akadenyuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2173-6055

PUBLIC AGRONOMY IN THE AGRICULTURE OF UKRAINE IN THE FIRST QUARTER OF THE 20-TH CENTURY

Abstract

The article examines the main ideas of the formation of public agronomy as a socio-economic phenomenon in the organization of agricultural production in Ukrainian lands before and after the end of the First World War. Based on the results of a retrospective analysis, the author described the social and agronomic activity in Ukraine (in the first quarter of the 20th century) and defined and characterized the principles of private ownership, self-organization, self-help, initiative and self-activity of agricultural producers united in economic and public organizations; the types and content of assistance to producers from the government and representative authorities, ensuring collegiality and consistency in the work of agronomic organizations, compliance of their activity program with the economic policy of the state, plans for the reconstruction of agriculture in the country and a specific district are disclosed; support of mass agriculture, all economic entities and preservation of priority for small farms. The system of assistance measures to agricultural producers from the government and representative authorities, public agricultural associations for the organization of agricultural production and improvement of agrarian culture is characterized; creation of effective agro-business management, service, sales and processing infrastructure of the agrarian market; ensuring the active participation of agricultural producers in the improvement of their own economy and the development of socially organized forms of economic life; formation of relations between participants of the agricultural market economy and state-public regulation of agricultural production. The organizational form of public agronomy became the agronomic service, which from individual measures aimed at organizing and rationalizing farms and industries at the beginning of the 20-th century. moved to the complex reconstruction of agriculture in the 20s and 30s of the 20th century.

Key words: agricultural education, peasantry, agrarian policy, public agronomy, socio-economic societies.

References

1. Zavadska, I., Kadenuk, O. (2009). Hromadska ahronomiia v silskomu hospodarstvi Podillia v period reformuvannia ahrarnykh vidnosyn kintsia XIX – pochatku XX st. [Public agronomy in Podillia agriculture during the period of reforming agrarian relations at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. *Hurzhivski istorychni chytannia* : zb. nauk. pr. 3, 197–202 [in Ukrainian].
2. Matseevych, K. (Ashyn K.) (1911). Obshchestvenno-ahronomycheskye etudy [Social and agronomic studies]. Sbornyk statei po voprosam orhanyzatsyy melkoho khoziaistva. Kharkov. 207 s.
3. Matseevych, K. (1914). Ocherednye zadachy obshchestvennoi ahronomyi. [Immediate tasks of public agronomy]. Trudy 1-ho Vserossyiskoho selskokhoziaistvennogo sezda v Kyieve. 1–10 sentiabria 1913. Kyiv. 2, 125–130.
4. Domanytskyi, V. (1938). Sorok lit hromadsko-ekonomichnoi pratsi profesora Kostia Matseevycha. [Forty years of socio-economic work of Professor Kostya Maceevich]. *Ukrainskyi ahronomichnyi visnyk*, 6, 60 [in Ukrainian].
5. Dolhykh, Y. (1913). Zapysky po zlementarnomu kursu [Notes on the elementary course]. Obshchestvennoi Ahronomyi. Ryha. 680 s.
6. Domanytskyi, V. (1931). Yak zoorhanizovana hromadska ahronomiia v riznykh krainakh svitu. [How is public agronomy organized in different countries of the world?]. *Kooperatyvna respublika*, 6, 222–223 [in Ukrainian].
7. Domanytskyi, V. (1931). Chomu potribna hromadska ahronomiia? [Why is community agronomy needed?]. *Kooperatyvna respublika*, 1, 15–20 [in Ukrainian].
8. Domanytskyi, V. (1938). Tvorimo nove ukrainske selo. [We are creating a new Ukrainian village]. *Iliustrovanyi hospodarskyi kalendar "Silskyi hospodar" za zvychainyi rik*. 46–47 [in Ukrainian].
9. Grabsky, Wl. (1928). Reforma agronomii spolecznej. Warszawa. 180 s. [in Poland].
10. Pawlikowsri, W. (1978). Agronomia spoleczna w Polsce 1918–1939. Warszawa: PWM. 246 s. [in Poland].